

SOVET HAKİMİYYƏTİ QURULAN DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN VƏ ERMƏNİSTAN MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ ƏRAZİ-SƏRHƏD MƏSƏLƏLƏRİ

1918-1920-ci illərdə Cənubi Qafqaz regionunda dövlətlərin sərhədlərini müəyyənləşdirmək məsələləri ərazi münaqişələrinə səbəb oldu. Bu məsələdə Ermənistan tərəfi aqressivlik göstərirdi. Sovet imperiyası qurulan dövrdə Azərbaycan və Ermənistan arasında münasibətlər gərgin olaraq qalırdı. Sovet hakimiyyətinin qurulması bu qarşıdurmanı zəiflətmədi, əksinə Ermənistanın Azərbaycana münasibətdə ərazi iddialarını daha da gücləndirdi. 1920-ci ilin aprelində Azərbaycanın Qırmızı ordu qoşunları tərəfindən yenidən işğal Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddialarını daha da qüvvələndirdi. Qərbi Azərbaycanda qurulmuş erməni dövlətində hakimiyyəti daşnaklardan qəbul etmiş “erməni kommunistləri”nin sovet Rusiyasının dəstəyi ilə Qarabağ, Zəngəzur, Naxçıvana yiyələnmək siyasəti gücləndi. Sovet Rusiyasına arxalanan və rəhbərliyinin dəstəyindən güc alan Ermənistan bu istiqamətdə fəaliyyətini gücləndirdi. Bütün bunlar 1920-ci illərin əvvəllərində iki sovet respublikası arasında sərhədlərin müəyyənləşdirilməsi məsələsini daha da kəskinləşdirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti XİN-in əməkdaşı A.Şepotyevin məruzəsində Ermənistanın iddia etdiyi ərazilər belə idi: 1. Göyçə (Göyçə gölünün ətrafı) rayonu (İrəvan quberniyasının Yeni Bəyazıt qəzasının şərq hissəsi); 2. İrəvan quberniyasının cənub hissəsini təşkil edən Naxçıvan rayonu (Naxçıvan, Şərur-Dərələyəz və İrəvan qəzasının bir hissəsi); 3. İrəvan quberniyasının Sürməli qəzası. Bundan əlavə, Ermənistan Azərbaycanın aşağıdakı mübahisəsiz ərazilərinə iddia edirdi: Qazax qəzasının dağlıq hissəsi, Qarabağ və Zəngəzur [14, s.151]. Əhalisinin əksəriyyəti azərbaycanlılar olan Sürməli və Borçalı əraziləri Azərbaycanı Cənub-Qərbi Qafqazla birləşdirərək Batum liman şəhəri vasitəsilə dənizə çıxışını təmin edirdi [15, s.47-58].

Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulduğu ilk günlərdən Sovet Azərbaycanı ilə Ararat Respublikası arasında Qarabağ və Zəngəzurla bağlı diplomatik yazışmalar başlamışdı. 1920-ci il mayın 9-da Azərbaycan tərəfi mayın 15-dən gec olmayaraq mübahisəli ərazilər üzrə danışıqlara başlamaq təklifi ilə Ermənistanı müraciət ünvanladı. Ermənistan tərəfi cavab qeydlərində Qarabağ, Zəngəzur və Naxçıva-

ni erməni əraziləri adlandırmışdı. Ermənistan sərhəd məsələsində böyük dövlətlərdən kömək ümid etdiyi üçün bu təklifi rədd etdi. 1920-ci il mayın 15-də RSFSR Xalq Xarici İşlər Komissarının müavini L.M.Karaxan (Karaxanyan) Azərbaycan SSR Xalq Xarici İşlər Komissarı M.Hüseynova teleqram vura-raq bildirdi ki, Ermənistan hökuməti Azərbaycan və Ermənistan arasında vasitəçilik xahişi ilə Rusiya hökumətinə müraciət edib və bununla razılaşan Sovet hökuməti Azərbaycanla Ermənistan arasında mübahisəli ərazilərdə Qızıl Ordu hissələrinin yerləşdirilməsinə qərar verib [14, s.152]. Bu, Sovet Rusiyası və Ararat Respublikası arasında razılaşdırılmış qərar idi. Moskva Ermənistanın təklifi ilə razılaşaraq bu iki respublika arasında vasitəçi rolunu öz üzərinə götürdü. Bir sıra əraziləri (Naxçıvan, Zəngəzur və Qarabağ) mübahisəli elan edən Sovet hökuməti onların Qızıl Ordu qoşunları tərəfindən tutulacağını bildirdi. Əslində, Sovet Rusiyası bu məsələdən sui-istifadə edərək Ermənistanı sovetləşdirməyə çalışırdı. Rusiya Ermənistanı tutmaq və digər planlarını asanlıqla həyata keçirmək üçün Azərbaycan torpaqlarını ona “bağışlamağa” başladı. Bolşeviklər bir sıra ərazilərin bu və ya digər respublikaya məxsus olması məsələsində əksər hallarda ermənilərə dəstək verirdilər. Azərbaycanın sovetləşməsindən sonrakı ilk günlərdə RKP (b) Qafqaz Bürosunun üzvü Q.Orconikidze Sovet Rusiyası Xalq Xarici İşlər Komissarı Q.Çiçerinə ünvanladığı teleqramda Zəngəzur və Qarabağın Azərbaycana birləşdirilməsinin lazım olduğunu bildirmişdi. Çünki “hər iki rayon iqtisadi cəhətdən Bakıya daha yaxındı və İrəvandan uzaqdır”, o cümlədən bu ərazilərin erməni əhalisinin ayağını buradan kəsə biləcək Türk qoşunlarının əlinə keçməməsi üçün bu addım atılmalı idi”. O bildirdi ki, “Mənim fikrimcə, Qarabağ və Zəngəzur dərhal Azərbaycana birləşdirilməlidir və Azərbaycanı bu rayonların muxtariyyətini elan etməyə məcbur etmək lazımdır” [14, s.153]. Q.Orconikidze V.Leninə, İ.Stalinə və Q.Çiçerinə yazdığı başqa bir notada qeyd edir ki, Azərbaycan Şərur-Dərələyəz və Naxçıvandan imtina etdiyi halda Ermənistan tərəfi Qarabağın və Zəngəzurun Azərbaycana birləşdirilməsinə razılıq verəcək və bu

ərazilərə iddia etməyəcəklərini, bu məsələni Bakıda N.Nərimanovla danışıqlarda qaldıracaqlarını bildiriblər. Həmçinin, Orconikidze Azərbaycanda Sovet hakimiyyətini möhkəmləndirmək və Bakını Rusiyaya saxlamaq üçün Dağlıq Qarabağı və Zəngəzuru Azərbaycana birləşdirmək lazım olduğunu bildirdi.

1920-ci ilin mayında L.M.Qaraxandan Bakıya Q.Orconikidze adına gələn teleqramda yazılırdı: “İlyiç sizə çatdırmağı tapşırırdı ki, bizim daha da genişlənməyimizə tələsməyə ehtiyac yoxdur, birincisi, Qərb Cəbhəsinin qarşısında duran ciddi vəzifələr və beynəlxalq mövqelərimizi nəzərə alaraq diqqətli olmaq, zərurəti nəzərə almaqla, təcili zərurətdən irəli gəlməyən işləri təxirə salmaq daha yaxşıdır. Əslində, Ermənistan bizim üçün birbaşa maraq kəsb etmir, lakin böyük narahatlıq yarada bilər. Azərbaycanın Ermənistanla müəyyən etdiyi sərhədləri aşmamaq, mübahisəli əraziləri ultimatum yolu ilə işğal etməmək, mübahisəli məsələləri sülh yolu ilə, məsələn, bizim nümayəndəliyimiz altında hər iki dövlətin qarışıq komissiyası ilə həll etmək lazımdır” [14, s.152]. V.İ.Lenin beynəlxalq vəziyyətdən danışarkən, təbii ki, davam edən vətəndaş müharibəsi və Antanta ölkələrinin beynəlxalq müdaxiləsi, həmçinin Sovet-Polşa müharibəsini nəzərdə tuturdu. RSFSR ilə Ermənistan arasında 1920-ci ilin may-iyun aylarında Moskvada aparılan danışıqlar nəticəsində Sovet Rusiyası tərəfindən Ermənistanın müharibədən əvvəlki sərhədləri daxilində tanınması və onunla sülh müqaviləsi imzalanması haqqında razılıq əldə edildi [4, s.244]. Eyni zamanda RKP(b) MK Qafqaz Bürosunun üzvü S.Kirov Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli üçün Sovet hökumətinin ilk addımını atdı. 1920-ci ilin iyunun 2-də iki respublika arasında bütün mübahisəli məsələlərin həlli məqsədilə Qazax rayonunda Ermənistan-Azərbaycan konfransının keçirilməsi barədə razılıq əldə olundu. Lakin erməni birləşmələrinin Naxçıvan vilayətinə və Qazax qəzasına hücumu münaqişənin sülh yolu ilə həlli cəhdlərinin qarşısını aldı. Bu baxımdan Vladiqafqazdan Q.Orconikidzenin 1920-ci il iyunun 19-da Q.Çiçerinə göndərdiyi teleqram maraq doğurur: “Azərbaycan Qarabağa, Zəngəzura, Naxçıvana və Şərur-Dərələyəz qəzasına haqqını iddia edir. Qarabağda və Zəngəzurda sovet hakimiyyəti elan edildi və yuxarıda adları çəkilən ərazilər özlərini Azərbaycan Sovet Respublikasının parçası hesab edirlər. Artıq bir neçə aydır ki, Naxçıvan müsəlman azərbaycanlı qiyamçıların əlindədir. Şə-

ur-Dərələyəz mahalı ilə bağlı heç bir məlumatım yoxdur” [10, s.49-50]. Q.Orconikidze Azərbaycanın nümayəndəsini Moskvaya çağırmağa və onunla birlikdə Azərbaycan və Ermənistanla aid bütün mübahisəli məsələləri həll etməyə çağıraraq, bunun Ermənistanla müqavilə imzalanmazdan əvvəl edilməli olduğunu vurğuladı. Orconikidzenin bu təklifi təsədüfi deyildi. Bu zaman Moskvada Rusiya ilə Ermənistan arasında sülh münasibətlərinin qurulması ilə bağlı danışıqlar davam edirdi. Burada Sovet Azərbaycanı nümayəndələrinin iştirakı olmadan Azərbaycan ərazilərinin - Qarabağ, Zəngəzur və Naxçıvan məsələsi müzakirə olunurdu. Moskvadakı erməni nümayəndə heyəti Qarabağ və Zəngəzuru mübahisəli ərazilər kimi tanımağa hazır idilər, lakin onlar Naxçıvan qəzasının, yəni Ordubad, Culfa və Şərur-Dərələyəz qəzalarının Ermənistanın əraziləri kimi tanınmasında təkid edirdilər [12, s.212]. Orconikidze Qarabağın “mübahisəli ərazi” statusunu qoruyub saxlamasını Ermənistanla əsassız güzəşt hesab edirdi: “Bakılılar həddən artıq qəzəblidirlər”- o, Q.Çiçerinə yazdığı digər teleqramda qeyd edir, “və mən onlarla razılığa bilmərəm ki, biz belə güzəştlərə gedirik. Ermənilər mənimlə söhbətində Qarabağdan əl çəkməyə tam hazır idilər. Qarabağ bizim Xalq İşləri Nazirliyimizin ikinci Zaqatalasıdır. Burada böyük təxribat gedir və bütün bunları Moskvadakı ermənilər edir” [12, s.214]. Burada Orconikidze Zaqatala rayonu ilə bağlı Azərbaycan-Gürcüstan münaqişəsi zamanı SSR Xalq Xarici İşlər Komissarlığının gürcüperəst mövqeyini xatırladır. 1920-ci il iyunun 19-da yerli partiya işçiləri - Azərbaycan İnkilab Komitəsinin sədri N. Nərimanov, RKP (b) Qafqaz Vilayət Komitəsinin üzvü B.Mdivani, Ermənistan KP MK-nın üzvü A.Mikoyan və RKP (b) üzvü A.Nuricanyan mərkəzi xəbərdar etmək üçün Moskvaya aşağıdakı məzmununda teleqram göndərir: “... mübahisəli olduğu iddia edilən Zəngəzur və artıq Sovet Azərbaycanının tərkibinə daxil olmuş Qarabağla bağlı, biz qəti şəkildə bildiririk ki, bu ərazilər mübahisəsizdir və Azərbaycanın daxilində olmalıdır. Culfa və Naxçıvan bölgələri tamamilə müsəlmanlardan ibarətdir və yerli əhali bir ildən çox daşnak hökumətinə qarşı müqavimət göstərirlər. Türkiyə ilə birbaşa əlaqə yaratmaq üçün bu ərazilər qoşunlarımız tərəfindən tutulmalıdır” [14, s.154]. 1920-ci ilin yayında Azərbaycan ərazilərində ticarətin aparılması faktı Q.Çiçerinin RKP (b) MK Siyasi Bürosuna 1920-ci il 22 iyun tarixli mə-

ruzəsindən aydın görünür: “Partiyanın Mərkəzi Komitəsi Gürcüstan və Ermənistan burjuva hökumətləri ilə kompromis xətti tutmaq qərarına gəldiyi halda, bakılı yoldaşlar öz hərəkətləri ilə kompromisləri pozur, işğal olunması qərara alınmış mübahisəli ərazilərin Azərbaycana birləşdirilməsində israr edirlər”. Bu ərazilərin Azərbaycana birləşdirilməsi Ermənistanla razılaşmanı tamamilə qeyri-mümkün edəcək” [13, s.22]. Çiçerin Leninə 1920-ci il 29 iyun tarixli məktubunda da faktları bilərəkdən təhrif edir: “Azərbaycan hökuməti Naxçıvan, Ordubad Culfa, Qarabağa, Zəngəzura və Şərur-Dərələyəz qəzasına iddia qaldırır. Bu ərazilərin çoxu faktiki olaraq Ermənistanın əlindədir” [11, s.163]. Rayon Xalq Təsərrüfatı Sovetləri haqqında 28 iyun 1920-ci il tarixli dekretə uyğun olaraq Azərbaycanın rayonlarının sərhədləri müəyyən olunmuş, Qarabağ rayonunun tərkibinə Zəngəzur, Cavanşir və Şuşa qəzaları daxil edildiyindən o zaman Ermənistanın əlində ola bilməzdi [14, s.156]. Beləliklə, bu sənədə əsasən, 1920-ci ilin iyununda Qarabağ və Zəngəzur Azərbaycanın tərkibində idi. Qeyd edək ki, Sovet Rusiyası Qafqazın sovetləşməsindən sonra ilkin olaraq mövcud ərazi münaqişələrini xüsusi komissiyalar vasitəsilə həll etmək niyyətində idi. Bu məsələ RKP (b) MK Qafqaz Bürosunun 1920-ci il iyulun 7-də Qafqaz Cəbhəsi Hərbi İnqilab Şurasına verdiyi göstərişdə qaldırılmışdı. Burada “Qafqaz Cəbhəsinin Nümayəndəsinin sədrliyi ilə qarışıq komissiyanın yaradılmasının zəruriliyindən bəhs edilirdi. Rusiya və Qarışıq Komissiya əhalinin etnik tərkibini və onun iradəsini rəhbər tutacaqdı” [16, s.165-166]. Lakin Azərbaycan və Ermənistanın ərazi məsələsi həll olunarkən bu prinsip nəzərə alınmadı. 1920-ci il iyulun 19-da S.Kirov Gürcüstan, Azərbaycan və Ermənistanın vəziyyəti haqqında Q.Çiçerinə göndərdiyi məktubda yazır: “Mən onunla (Azərbaycan SSR Xalq Xarici İşlər Komissarı M.Hüseynov) və erməni nümayəndəsi ilə dəfələrlə görüşlər keçirdim.... Bütün bunların nəticəsində mən azərbaycanlılardan Şərur-Dərələyəz mahalını Ermənistanla güzəştə getmələri haqqında razılıq əldə etdim. Amma Azərbaycanlılar Naxçıvan qəzasını, Ordubadı, Culfanı, Zəngəzuru, Qarabağı, şübhəsiz ki, özlərininki hesab edirlər. Öz növbəsində Ermənistan nümayəndələri bu ərazilərə qəti şəkildə iddia edirdi. Ermənistan və Azərbaycan nümayəndələri bütün mübahisəli məsələləri həll etmək üçün yaxın vaxtlarda sülh konfransı çağırmağı planlaşdırırdılar, la-

kin heç bir tərəf bu konfransda razılaşma əldə edə biləcəklərinə inanmırlar. Mən sizə xəbər vermişəm ki, bu vəziyyətdən yeganə çıxış yolu Moskvada bu məsələni qətiyyətlə həll etməkdir [14, s.157]. Sovet hakimiyyətinə qarşı çıxan azərbaycanlı əhalini sakitləşdirmək, Qarabağ, Zəngəzur və digər Azərbaycan əraziləri məsələsində mərkəzin şübhələrinə son qoymaq üçün N.Nərimanovun imzası ilə Moskvaya kollektiv məktub göndərildi. 1920-ci il iyulun 10-da göndərilən məktubda B.Mdivani, A.Mikoyan, RKP (b) Mərkəzi Komitəsinin üzvü V.Naneişvili, 11-ci ordunun silahlı qüvvələrinin üzvləri Y.Vesnik, M. Levandovski və B.Mixaylov qeyd edirdi: “Müsəlmanlar düşünür ki, Sovet hökumətinin Azərbaycanı öz köhnə sərhədləri daxilində saxlamağı bacarmaması Sovet hökumətinin zəifliyi, ermənipərəst mövqeyindən qaynaqlanır. Bu, Sovet hakimiyyətinə qarşı gərgin üsyanın səbəbi ola bilər. Daşnakların Zəngəzurda və Qarabağda yerləşdirilməsi Türkiyədə inqilabın inkişafına xələl gətirəcək, onları bizim köməyimizdən məhrum edəcək və arxa planda onlar üçün təhlükə yaradacaqdır”. Sonda bu sənədin müəllifləri yazırdılar: “Biz Azərbaycanı dağılmış bir yerə çevirməmək, Qızıl Ordunun himayəsində ermənilərə və gürcülərə paylamamaq üçün mərkəzi Qarabağ və Zəngəzur məsələsində tərəddüd etməməsi üçün xəbərdar edirik. 1920-ci il iyulun 14-də Q.Çiçerinə ünvanlanmış teleqramda Q. Orconikidze və Rusiyanın Ermənistandakı nümayəndəsi B.Leqran yazırdılar: “Biz məsələnin Azərbaycanı qismən qane edə biləcək şəkildə həllini zəruri hesab edirik: Qarabağ bütövlükdə və qeyd-şərtsiz Azərbaycana birləşəcək. Zəngəzur mübahisəli elan edilir, qalan rayonlar (Naxçıvan, Şərur-Dərələyəz, Ordubad) Ermənistanın tərkibində qalır” [14, s.158]. Eyni siyasət AKP(b) MK Bürosunun 1920-ci il iyulun 15-də keçirilmiş Ermənistanla sülh məsələsinin müzakirə edildiyi iclasının qərarında da öz əksini tapmışdır: “1. Qarabağ və Zəngəzur Azərbaycana birləşdirilməlidir. 2. Naxçıvandan və başqalarından imtina edib, onları rus qoşunları ilə tutmaq. 3. Müvəqqəti olaraq, Ermənistandakı vəziyyət haqqında tam məlumat alınana qədər Leqrana sülhə imza atmamağı təklif etmək”. Beləliklə, Ermənistanın (hansı olmasından asılı olmayaraq: daşnak və ya sovet) bölgədə Türkiyəyə qarşı olan qüvvə kimi mövqeyini gücləndirmək, eləcə də gələcəkdə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında yaxınlaşmanın qarşısını almaq zərurəti Moskvanı ərazi müba-

hissələrinin həllində erməni tərəfini dəstəkləməyə məcbur etdi. Sovet Rusiyasının Azərbaycanın bir sıra ərazilərinin mübahisəli elan edilməsi məsələsində Sovet hökumətinin ziddiyyətli mövqeyi həm də 11-ci Qırmızı Ordunun işğalı ilə barışmaq istəməyən Azərbaycan xalqına təzyiqlər artırmaq istəyi ilə də izah oluna bilər [9, s.70].

1920-ci il noyabrın 30-da AK(b)P MK Siyasi və Təşkilat bürolarının birgə keçirilən iclasında qəbul edilən qərar Zəngəzurun bir hissəsinin Ermənistanına verilməsində böyük rol oynadı. Qərarda bütövlükdə bölgənin Ermənistanla birləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdu, ancaq 1921-ci ilin yayında qəzanın ermənilərin üstünlük təşkil etdiyi qərb hissəsi burada yuva salmış Q.Njdenin quldur dəstələri Qırmızı Ordu tərəfindən məğlub edildikdən sonra Ermənistanla birləşdirildi. Sovet Rusiyasının təzyiqləri, Azərbaycan rəhbərliyində qeyri-millətçilik qüvvələrin anti-Azərbaycan fəaliyyətləri nəticəsində Zəngəzurun bir hissəsi Ermənistanla keçdi. Nəriman Nərimanov bu addımın acı nəticələri barədə V.Leninə 1921-ci ildə göndərdiyi məktubunda yazırdı: “Əgər Azərbaycanın müsəlman kommunistlərinin əksəriyyəti...millətçilik əhvali-ruhiyyəsində olsaydı, Ermənistan Zəngəzuru ala bilməzdi”. Nərimanovun Leninə digər məktubunda qeyd olunurdu: “Azərbaycan həтта siyasi mülahizələrə görə bunun mümkün olmadığı bir vaxtda belə Ermənistanın xeyrinə öz torpaqlarından imtina etmişdi” [6]. Qarabağda qondarma erməni dövlətinin yaradılması ideyası rus işğalından əvvəlki dövrdən gündəmdə idi. Bu ərazini sovet Ermənistanına birləşdirmək ideyası baş tutmadıqda ermənilər orada müxtəriyyəti yaradılması ideyasını gerçəkləşdirmək üçün hərəkətə keçmişdilər. 1920-ci il noyabrın 29-da Ermənistanın sovetləşməsindən sonra Azərbaycanla dövlətlərarası ərazi münaqişəsi daxili məsələyə çevrildi. Bu məsələ üzrə danışıqlar isə RK (b) P MK Qafqaz bürosunun göstərişi və nəzarəti ilə aparılmışdı. 1920-ci il noyabrın 30-da Ermənistanla Sovet hakimiyyətinin qurulması münasibətilə AK (b) P MK Siyasi və Təşkilat Bürosunun çağırılmış birgə iclasında, Qarabağın Dağlıq hissəsinə öz müqəddəratını təyin etmək hüququnun verilməsi haqqında qərar qəbul olundu. N.Nərimanov 1920-ci il dekabrın 1-də Bakı Sovetinin iclasında söylədiyi nitqində bu qərarı təsdiqləyərək, Dağlıq Qarabağın əməkçi kəndlilərinə öz müqəddəratını təyin etmək hüququnun verildiyini bildirmişdi. Əslində N.Nərimanovun bəyənətində bu ərazinin Azərbaycandan ayrılıb Ermə-

nistanaya verilməsi nəzərdə tutulmurdu. Həm 1920-ci il 30 noyabr qərarı, həm də Nərimanovun 1 dekabr tarixli bəyənəti Moskva emissarlarının təzyiqləri altında Azərbaycan hökumətinin İrəvanda hakimiyyətdə yeni gəlmiş erməni kommunistlərini dəstəkləməyə, onların öz opponətlərinə “proletar həmrəyliyi” şəraitində mübahisəli ərazi məsələlərinin necə həll olunduğunu göstərmək məqsədilə atılan məcburi addım idi. 1921-ci il iyulun 5-də RK(b)P MK Qafqaz bürosu RK(b)P MK tam tərkibdə toplaşaraq “Müsəlmanlarla ermənilər arasında milli sülhün zəruriliyini, Yuxarı və Aşağı Qarabağın iqtisadi əlaqələrini, onun Azərbaycanla əlaqəsini əsas tutaraq, Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-in hüduqlarında saxlanması, Şuşa şəhərinin inzibati mərkəz olmaqla geniş vilayət muxtəriyyəti verilməsi” qərara almışdı. Cənubi Qafqazın sovetləşməsi və respublikaların Zaqafqaziya Federasiyasının tərkibində birləşməsi nəticəsində onların inzibati sərhədlərinin ilk növbədə bölgənin iqtisadi problemlərinin həllinə uyğunlaşdırılması nəticəsində Azərbaycan yeni ərazi itkiləri ilə üzləşdi.

1922-ci il avqust ayının 22-də Ermənistan SSR, Gürcüstan SSR və Azərbaycan SSR fəvqəladə komissiyaları Zaqafqaziya fəvqəladə komissiyasının sədrinin əmrinə əsasən 24 saat ərzində sərhəd zəstəvələrini, mühafizə və nəzarət məntəqələrini ləğv etməli idilər. Bu əmrdə qeyd olunurdu ki, bundan sonra ancaq Türkiyə və İran ilə olan sərhədlər dövlət sərhədləri hesab olunurdu. Üç Cənubi Qafqaz respublikaları arasında sərhədlər isə inzibati sərhədlərə çevrildi. Bundan sonra sərhəd maneələrinin aradan qaldırılması ilə Cənubi Qafqazın üç respublikasının qəzaları arasında yaranan sərhəd mübahisələri əsasən otlaq sahələrindən, su mənbələrindən istifadə hüququ ətrafında getmişdi.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. *Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. VI cild (aprel 1920 - iyun 1941). Bakı. "Elm". 2008. 568 səh. + 48 səh. illüstrasiya.*
2. *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası /Baş redaktor Y.M.Mahmudov: 2 cildə, I c., Bakı: Lider; 2004, 440 s.; II c., Bakı: Lider; 2005, 475 s.*
3. *Hüseynova İ. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesini. Bakı, Çarşıoğlu, 2008, 672 s.*
4. *Musayev İ. Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917-1921-ci illər). Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyəti, 1996, 328 s.*

5. Nəşibzadə N. Sərhədlər: "Elm" qəzeti, Bakı, 1989, 17 iyun

6. Niftəliyev İ. Sovet dövründə Azərbaycan torpaqlarının Ermənistanı bağışlanması tarixçəsi. "Xalq" qəzeti 23 fevral 2023-cü il. <https://www.xalqqazeti.az/az/siyaset/121689-sovet-dovrunde-azerbaycan-torpaqlarininermenistana-bagislanmasi>

7. Rəhmanzadə Ş. Zaqatala dairəsi 1917-1918-ci illərdə: ictimai seçim situasiyasında etnosiyasi identiklik axtarışları // Tarix və onun problemləri, 2010, №3, s. 72-79

8. И.М.Гусейнова История народов Кавказа. Баку, 2018. 1248 с.

9. Исмаил Муса Дипломатическое противостояние между Азербайджаном и Арменией (апрель - июнь 1920 г.) // Карабах вчера, сегодня и завтра (материалы научно-практических конференций) 2 часть. Баку: Организация освобождения Карабаха, 2009, с. 63-73

10. К истории образования Нагорно-Карабахской Автономной области Азербайджанской ССР. 1918-1925: Документы и материалы. Баку: Азернешр, 1989, 334 с.

11. Мамедова Ш.Р. Интерпретация тоталитаризма. Сталинизм в Азербайджане. 1920-1930. Баку: Адилоглы, 2004, 320 с.

12. Мустафазаде Р. Две Республики: азербайджано-российские отношения 1918-1922 гг. М.: МИК, 2006, 356 с.

13. Нифталиев И.В. Азербайджанская ССР в экспансионистских планах армян (20-е годы XX века). Баку: Тахсил, 2009, 174 с.

14. С.О.Мустафаева. Изменения границ и территорий на Южном Кавказе (1917-1922 гг.) Баку, 2017, «Европа», 304 с.

15. Щепотьев А. Доклад о спорных Кавказских территориях, на которые имеют права самоопределившиеся азербайджанские тюрки // Известия АН Азерб. ССР (серия история, философия и право), 1990, №2, с.42-61

16. Шукюров К.К. К вопросу об автономизации Нагорного Карабаха: уроки истории // Кавказ и Глобализация (журнал социально -политических и экономических исследований), Швеция, 2008, Т.II, Выпуск 2, с. 160-172

XÜLASƏ

1920-ci ildə Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalı Ermənistanın torpaqlarımıza qarşı ərazi iddialarını

daha da gücləndirdi. Qərbi Azərbaycanda qurulmuş erməni dövlətində hakimiyyəti daşnaklardan qəbul etmiş "erməni kommunistləri"nin sovet Rusiyasının hərtərəfli yardımını Qarabağ, Zəngəzur, Naхçıvan və s. bölgələrə yiyələnmək siyasəti xeyli fəallaşdı. Rusiya hökuməti isə Ermənistanı da tutmaq və öz planlarını asanlıqla həyata keçirmək məqsədilə Azərbaycan torpaqlarını ona verməyə başladı. Cənubi Qafqazın sovetləşməsi və respublikaların Zaqafqaziya Federasiyası çərçivəsində birləşməsi nəticəsində onların inzibati sərhədlərinin, ilk növbədə, bölgənin iqtisadi problemlərinin həllinə uyğunlaşdırılması Azərbaycanın yeni ərazilərinin itirilməsi ilə nəticələnmişdi. Zəngəzurun bir hissəsinin Ermənistanı verilməsində Sovet Rusiyasının təzyiqi, Azərbaycan rəhbərliyində qeyri-millə qüvvələrin anti-Azərbaycan fəaliyyətləri başlıca rol oynadı. Məqalədə ifrat beynəlmillətçilik ideyalara xidmət edən azərbaycanlı bolşevik rəhbərlərinin yanlış siyasəti nəticəsində Zəngəzurun bir hissəsinin və Azərbaycanın əzəli torpaqlarının itirilməsi, sərhədyanı ərazilər ətrafında gedən mübahisəli məsələlər araşdırılmışdır.

Açar sözlər: SSR, Cənubi Qafqaz, ərazi iddiaları, sərhədlər, mübahisəli ərazilər

Абдуллаева Насрин Фамиль

**Бакинский Государственный Университет
Докторант кафедры истории народов Кавказа
Эл. почта: nesrin.abdullayeva99@mail.ru**

РЕЗЮМЕ

Оккупация Азербайджана Россией в 1920 году усилила территориальные претензии Армении к нашим землям. В армянском государстве, созданном в Западном Азербайджане, «армянские коммунисты», захватившие власть у дашнаков, получили всестороннюю помощь Советской России в Карабахе, Зангезуре, Нахчыване и т. д. политика приобретения регионов стала гораздо активнее. И российское правительство начало отдавать азербайджанские земли Армении, чтобы захватить Армению и легко осуществить свои планы. В результате советизации Южного Кавказа и объединения республик в рамках Закавказской Федерации, приспособление их административных границ к решению экономических проблем региона привело к потере новых территорий Азербайджана. Большую роль в передаче части

Зангезура Армении сыграло давление Советской России и антиазербайджанская деятельность ненациональных сил под руководством Азербайджана. В статье исследованы утрата части Зангезура и древних земель Азербайджана в результате неправильной политики азербайджанских большевистских лидеров, служивших идеям крайнего интернационализма, а также спорные вопросы вокруг приграничных территорий.

Ключевые слова: *ССР, Южный Кавказ, территориальные претензии, границы, спорные территории.*

Abdullayeva Nasrin Famil
Baku State University Phd student of the
Department of History of Caucasian Peoples
Email: nesrin.abdullayeva99@mail.ru

SUMMARY

The occupation of Azerbaijan by Russia in 1920 strengthened the territorial claims of Armenia against our lands. In the Armenian state established in Western Azerbaijan, the "Armenian communists" who took power from the Dashnaks received comprehensive assistance from Soviet Russia in Karabakh, Zangezur, Nakhchivan, etc. the policy of acquiring regions became much more active. And the Russian government began to give Azerbaijan lands to Armenia in order to capture Armenia and easily implement its plans. As a result of the sovietization of the South Caucasus and the unification of the republics within the framework of the Transcaucasian Federation, the adaptation of their administrative borders to the solution of the region's economic problems resulted in the loss of new territories of Azerbaijan. The pressure of Soviet Russia and the anti-Azerbaijani activities of the non-national forces under the leadership of Azerbaijan played a major role in giving a part of Zangezur to Armenia. In the article, the loss of a part of Zangezur and the ancient lands of Azerbaijan as a result of the wrong policy of the Azerbaijani Bolshevik leaders, who served the ideas of extreme internationalism, and the controversial issues surrounding the border areas were investigated.

Keywords: *SSR, South Caucasus, territorial claims, borders, disputed territories*